

УДК 340.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2020-1-1-2

І.П. ЗЕЛЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький)*

ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ФІКЦІЙ

Висвітлено дискусійні питання класифікації фікцій. Відображено, що залежно від сприйняття правовою доктриною виділяють два види фікцій: конструктивні і деструктивні. Конструктивна фікція – уявна юридична конструкція, що сприйнята правовою доктриною. Деструктивна фікція – уявна юридична конструкція, яка не сприйнята правовою доктриною. Зазначено, що залежно від джерела походження фікції бувають статичними та динамічними. Статичні походять з юридичних реалій і є складними. Динамічні фікції виникають відповідно до поточних потреб юридичної практики. Продемонстровано, що за предметом узагальнення юридичні фікції поділяють на прості й похідні. Прості узагальнюють обставини, що існують реально в суспільстві незалежно від урегульованості їх правовими нормами. До похідних належать юридичні фікції, які пов'язані з юридичною діяльністю, зумовлені потребою спрощення правовідносин. Наголошено, що за жорсткістю виділяють юридичні фікції-аксіоми та фікції-презумпції. Фікції-аксіоми являють собою безумовне твердження чи припущення, які не можуть бути спростовані судом. Фікції-презумпції можуть бути спростовані в суді. Показано, що залежно від настання певного юридичного факту фікції поділяють на умовні та безумовні. Безумовні – це норми, які містять вказівку щодо існування певного факту, без будь-яких умов його настання; умовні – містять вказівку щодо наявності факту, однак за умови настання певних обставин. Відображено, що за сферою існування фікції можна поділити на теоретичні та нормативні. Теоретичні є частиною правової доктрини, нормативні фікції закріплені в тексті законів у вигляді окремих регулятивних нормативних приписів. Продемонстровано, що залежно від місця в механізмі правового регулювання фікції поділяють на фікції в матеріальному праві та процесуальному праві. Матеріально-правові фікції – фікції, головною метою яких є визнання існуючими юридичних фактів, що відсутні в реальному житті. Процесуально-правовими фікціями можна вважати фікції, завданням яких є досягнення процесуальної економії.

Ключові слова: конструктивні фікції, статичні фікції, прості фікції, фікції-аксіоми, умовні фікції, теоретичні фікції, матеріально-правові фікції.

В статье освещены дискуссионные вопросы классификации фикций. Отражено, что в зависимости от восприятия правовой доктриной выделяют два вида фикций: конструктивные и деструктивные. Конструктивная фикция – мнимая юридическая конструкция, воспринятая правовой доктриной. Деструктивная фикция – мнимая юридическая конструкция, не воспринятая правовой доктриной. Отмечено, что в зависимости от источника происхождения фикции бывают статическими и динамическими. Статические происходят из юридических реалий и являются сложными. Динамические фикции возникают в соответствии с текущими потребностями юридической практики. Продемонстрировано, что в зависимости от предмета обобщения юридические фикции разделяют на простые и производные. Простые обобщают обстоятельства, существующие реально в обществе независимо от урегулированности их правовыми нормами. К производным относятся юридические фикции, связанные с юридической деятельностью, обусловленные необходимостью упрощения правоотношений. Отмечено, что в зависимости от жесткости выделяют юридические фикции-аксиомы и фикции-презумпции. Фикции-аксиомы представляют собой безусловное утверждение или предположение, не могут быть опровергнуты судом. Фикции-презумпции могут быть опровергнуты в суде. Показано, что в зависимости от наступления определенного юридического факта фикции разделяют

на условные и безусловные. Безусловные – это нормы, которые содержат указание о существовании определенного факта, без каких-либо условий его наступления; условные – содержат указание о наличии факта, однако при условии наступления определенных обстоятельств. Учитывая сферу существования, фикции можно разделить на теоретические и нормативные. Теоретические являются частью правовой доктрины, нормативные фикции закреплены в тексте законов в виде отдельных регулятивных нормативных предписаний. Продемонстрировано, что в зависимости от места в механизме правового регулирования выделяют фикции в материальном праве и процессуальном праве. Материально-правовые фикции – фикции, главной целью которых является признание существующими юридических фактов, которые отсутствуют в реальной жизни. Процессуально-правовыми фикциями можно считать фикции, задачей которых является достижение процессуальной экономии.

Ключевые слова: конструктивные фикции, статические фикции, простые фикции, фикции-аксиомы, условные фикции, теоретические фикции, материально-правовые фикции.

Постановка проблеми. Удосконалення юридичної практики – одна з вимог розбудови правової держави. Тому завжди на часі збагачення фундаментальних категорій, якими оперує загальна теорія держави та права і які використовують галузеві науки. Такою категорією є юридична фікція, що має виняткове значення як для загальнотеоретичної науки, так і для галузевих наукових напрацювань, а також юридичної практики [1, с. 94].

Сучасні дослідники природи юридичних фікцій підкреслюють, що сьогодні визначення ролі фікції у правовій сфері не тільки набуває особливої актуальності, але й потребує певного переосмислення [2, с. 1154]. Зрозуміло, що потрібно дотримуватися загальних традицій вітчизняної юриспруденції, але практика висуває нові реалії, ігнорувати які неможливо. Зміна напрямів суспільного і державного розвитку диктує необхідність пошуку більш адекватних засобів регулювання та координації суспільних відносин, формування нового погляду на використовуваний у правовому житті інструментарій, який вже апробований практикою і може використовуватися для підвищення ефективності механізму дії права [3, с. 97].

Юридичні фікції – необхідна умова існування правових норм. Це умова універсальності, стрункості та впорядкованості правил правового регулювання суспільних відносин. Єдиним застереженням при цьому залишається невідривність фікції від реальних правовідносин, для врегулювання яких вона створюється, очевидність такого зв'язку для всіх суб'єктів правовідносин, а також очевидність змісту фікції, перш за все, для суду.

Юридична фікція (юридична абстракція) є прийомом юридичної техніки, який визнає існуючими ті юридичні факти, що відсутні в реальному житті, для досягнення мети правового регулювання. Цей прийом розробки права передбачає, що відповідна юридична констатація створюється при незнанні або очевидній суперечності конкретним фактам дійсності. Метою його виступає досягнення низки юридичних наслідків або бажаних судових рішень. Така констатація стає обов'язковою для всіх і перебуває під захистом від опротестування будь-ким.

Більшість авторів, згадуючи про юридичні фікції, відзначають, що цей прийом є необхідним для подолання формалізму застарілих норм, використовується для скорочення нормативного масиву, і вказують на суворі обмеження його застосування. Вбачаємо, що такий підхід не зовсім адекватно відображає цільове призначення фікцій, адже значна їх кількість покладена в основу новостворених правових інститутів (наприклад, бездокументарні цінні папери) і просто не може ані скорочувати правовий матеріал – без них цього матеріалу просто не було б, ані модернізувати законодавство, оскільки воно цілком є новелою. Необхідність наукового аналізу класифікації юридичних фікцій обумовлена потребою у свідомому використанні всього їх потенціалу в правотворчій та правозастосовній практиці.

Одним із способів пізнання будь-якого явища, в тому числі і фікції, є його класифікація, що являє собою логічний процес поділу фікцій на певні групи, відповідно до заздалегідь завданої підстави. Глибоке і детальне вивчення юридичного явища завжди є метою будь-якої класифікації. З'ясувати сутність, осмислити роль у правовому регулюванні, виробити рекомендації щодо їх практичного використання дозволяє класифікація юридичних фікцій.

Стан дослідження. Юридичні фікції юристи-науковці розглядали у своїх працях ще в першій половині XIX ст. Д.І. Мейер, Г. Ф. Дормідонтов, Г.С. Мен присвятили свої монографічні дослідження цьому явищу.

Загальнотеоретичне розуміння юридичної фікції досліджувала О.В. Ульяновська. О.Є. Кухарев розкривав поняття «правові фікції» у спадковому праві. О.А. Явор розглядав роль фікцій у сімейному праві. О.С. Ткачук висвітлював теоретичне й практичне місце фікцій у цивільному процесі. А.М. Слюсар досліджував місце юридичних фікцій у трудовому праві. Але у зв'язку з тим, що це явище залишається поширеним у вітчизняному законодавстві, проблема класифікації правових фікцій у праві дотепер залишається нагальною.

Мета статті – проаналізувати класифікацію юридичних фікцій як прийому правотворчості та методу юридичної техніки.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що правовою фікцією на доктринальному рівні є уявна теоретико-правова конструкція, за допомогою якої моделюються тенденції формування і розвитку неіснуючого у дійсності, але об'єктивно необхідного у праві факту. На правотворчому рівні правова фікція є не тільки засобом юридичної техніки, але й відтворюється у нормі-фікції. Тому залежно від сприйняття правовою доктриною вирізняють два види фікцій: конструктивні і деструктивні. Уявна юридична конструкція, що є продуктом абстрактного мислення, сприйнята правовою доктриною та / або закріплена у праві у формі норми-фікції, інституту права і використовується з метою заповнення певного сегмента у правовому полі, називається конструктивною фікцією. Уявна юридична конструкція, яка не сприйнята правовою доктриною і, хоча інколи закріплена правовою нормою, формується з метою закріплення незаконного інтересу, а тому може і повинна бути спростовною, визнається як деструктивна фікція [4, с. 184].

Залежно від джерела походження виділяють статичні та динамічні фікції. Статичні походять з юридичних реалій і є стійкими юридичними конструкціями (моделями) різного ступеня складності. Деякі з них існують давно й формуються протягом доволі тривалого часу. Існування таких конструкцій зумовлюється також особливостями юридичного пізнання й загальними тенденціями розвитку юридичної науки. Динамічні фікції виникають відповідно до поточних потреб юридичної практики, можуть видозмінюватися або з часом зникати і мають простішу, ніж статичні фікції, конструкцію [5, с. 95].

За предметом узагальнення юридичні фікції поділяють на прості й похідні. Прості пов'язані з об'єктивною дійсністю, мають на увазі узагальнення обставин, що існують реально в суспільстві незалежно від урегульованості їх правовими нормами. Так, до простих фікцій у трудовому праві належать: а) правові норми про оголошення громадянина померлим; б) визначення частини прибутку, яка сплачується працівникові за підсумками роботи за рік у загальному прибутку підприємства; в) представництво інтересів працівників профспілкою чи іншим представницьким органом; г) позовна давність і поновлення її строків при розгляді трудових спорів та ін. [6, с. 34].

У цивільному праві прикладами простих фікцій є: 1) оголошення громадянина померлим; 2) усиновлення; 3) визначення частки у спільному майні подружжя; 4) представництво і довіреність; 5) рухомі й нерухомі речі; 6) гроші; 7) правова природа юридичної особи; 8) позовна давність та поновлення строків позовної давності тощо [7, с. 221].

До похідних належать юридичні фікції, які пов'язані з юридичною діяльністю, тобто такі, введення яких зумовлене потребою спрощення правовідносин. Фактично такі фікції наближені до поняття аналогії в праві, але мають на меті, як правило, не заповнення прогалин у правовому регулюванні, а створення простих і оптимальних моделей правового регулювання. Обґрунтованою можна вважати навіть таку точку зору, що аналогія є вужчим поняттям і входить до складу фікцій. У трудовому праві до них можна віднести: а) умови трудового договору; б) момент виникнення трудових правовідносин; в) умови функціонування й діяльності трудового колективу; г) зміст колективного договору (наприклад, припущення щодо майбутнього пенсійного забезпечення через систему недержавних пенсійних фондів); д) норми про право власності на інформацію, яка працівникові стала відома в процесі виконання трудових обов'язків (приміром, припущення щодо нерозголошення комерційної таємниці) та ін. [6, с. 34].

До похідних фікцій у цивільному праві належать: умови договору комісії (припущення, що комісіонер є власником); умови договору міни (припущення, що має місце договір купівлі-продажу); норми про право власності на інформацію (припущення про інформацію як різновид майна, хоча насправді інформація не є майном, а тому не може вважатися предметом права власності) тощо [7, с. 221].

За жорсткістю юридичні фікції поділяють на фікції-аксіоми та фікції-презумпції (оспорювані та неоспорювані). Фікції-аксіоми являють собою безумовні твердження чи припущення, які не можуть бути спростовані судом. Вони встановлюються нормами права і, відповідно, захищаються державою. У цивільному праві до них належать, наприклад, норми про визначення місцезнаходження юридичної особи чи місця проживання фізичної особи, а також норми про юридичну особу, про рухомі та нерухомі речі тощо. Фікції, які можуть бути оспорені в суді, називають фікціями-презумпціями. Такі юридичні фікції встановлюються як нормами права (інститут визнання особи безвісти зниклою чи померлою), так і сторонами в угодах і мають значення та обов'язковий характер тільки для учасників цієї угоди. Наприклад, такою договірною фікцією буде домовленість сторін про валюту платежу (розрахунків). Мається на увазі, що для сторін угоди саме сума коштів певної валюти буде вважатися належною оплатою, грошима [7, с. 221].

Залежно від настання певного юридичного факту фікції бувають умовними та безумовними. Безумовні – це норми, які містять вказівку щодо існування певного факту, без будь-яких умов його настання; умовні – це норми, які містять вказівку щодо наявності факту, однак за умови настання певних обставин. Прикладом умовних правових фікцій у трудовому праві є, норми, що стосуються обчислення строків, стаття, за якою працівник визнається таким, який не мав дисциплінарного стягнення, якщо протягом року з дня його накладення працівника не було піддано новому стягненню. У свою чергу, безумовні правові фікції в будові самої норми містять категоричне та неспростовне посилання на існування якогось факту. Прикладом безумовних правових фікцій є норми права, що регулюють питання щодо діяльності юридичної особи роботодавця, трудового колективу, професійної спілки, представництва в трудовому праві [8, с. 99].

За сферою існування фікції можна поділити: на теоретичні, тобто такі, які, будучи частиною правової доктрини, не виступають самостійними регуляторами. Так, як правові фікції в літературі традиційно розглядають конструкції юридичної особи, держави і деякі інші категорії («безтілесні речі», «екстериторіальність», «зворотна сила», «безготівкові гроші», «бездокументальні цінні папери», «представництво»). Їх ще можна назвати понятійними, незалежно від факту закріплення в нормативному тексті, тому що вони не встановлюють правила, а передбачають наявність допущення в самому понятті. Друга група в цій класифікації – це нормативні фікції, тобто правові положення, закріплені в тексті законів у вигляді окремих регулятивних нормативних приписів. Саме такі фікції і визначаються як засоби юридичної техніки, специфічні правові регулятори [9, с. 19].

Залежно від місця в механізмі правового регулювання пропонуємо виділяти фікції в матеріальному праві та процесуальному праві. Матеріально-правові фікції – це прийоми юридичної техніки, головною метою яких є визнання існуючими юридичних фактів, що відсутні в реальному житті, і навпаки. Процесуально-правовими фікціями можна вважати фікції, які спрямовані на сприяння процесуальній економії.

Висновки. Отже, ознака, яка для тієї чи іншої групи фактів, явищ є визначальною настільки, що від неї залежать і визначаються всі інші ознаки певної групи фактів, явищ, може бути покладена в основу класифікації. Підставами поділу на види, які розкривають сутність фікції, є: 1) сприйняття доктриною; 2) джерело походження; 3) предмет узагальнення; 4) жорсткість; 5) настання певного юридичного факту; 6) сфера існування; 7) місце в правовому регулюванні. Зміни, які відбуваються у правотворенні та правореалізації, приводять до того, що наведений перелік критеріїв класифікації фікцій не можна вважати вичерпним.

Список використаної літератури

1. Павліченко О.В. Юридична презумпція, юридична преюдиція та юридична фікція: співвідношення понять. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 94–99.
2. Fagundes D. Note, What We Talk about When We Talk about Persons: the Language of a Legal Fiction. *Harvard Law Review*. 2001. Vol. 114. № 6. P. 1745–1768.
3. Явор О.А. Юридико-фактична роль фікцій у регулюванні сімейних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 32. Т. 2. С. 97–101.
4. Ульяновська О. Сутність правової фікції. *Право України*. 2011. № 1. С. 84–188.

5. Курсова О.А. Фикции в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2001. 193 с.
6. Слюсар А.М. Щодо питання юридичних фікцій у трудовому праві. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 30–34.
7. Величко О. Юридична фікції в цивільному праві. *Наукові записки*. 2003. Т. 22. Ч. 2. С. 221–223.
8. Сиротнікова Я.Є. Умовні та безумовні правові фікції у трудовому праві. *Право та інноваційне суспільство*. 2018. № 2 (11). С. 97–100.
9. Давыдова М.Л. Проблемы понятия и классификации правовых фикций. *Проблемы теории и истории государства и права. Вестник Волгу*. 2009. Серия 5. Вып. 11. С. 17–23.